

24. Куреньшев А. А. Всероссийский крестьянский союз. 1905–1930 гг. Мифы и реальность / А. А. Куреньшев. – Москва : АИРО-XX ; Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2004. – 336 с.
25. Щербак А. П. 1905 год в Сумском уезде / А. П. Щербак // Пролетарская революция. – 1926. – № 7. – Т. 54. – С. 122–139.

Бундак Елена. Влияние общегосударственных процессов в Русской империи на политизацию украинского крестьянства в конце XIX – начале XX ст. В статье проанализирован процесс политизации сознания украинского крестьянства в Российской империи, который рассматривается в контексте социально-экономических и политических событий и непосредственного участия в них крестьянства в конце XIX – начале XX в. Отмечено, что царская Россия стала центром противоречий, обострившихся вследствие ускоренной модернизации и трансформации традиционного общества. Автор, на основе анализа научного материала, выделяет этапы процесса, акцентируя внимание на формах проявления участия крестьянства в общественно-политической жизни государства: отказ от уплаты налогов, массовые беспорядки, самовольный захват и распределение земель и т. д.

Ключевые слова: политизация, крестьянство, политическая организация, политическая партия, формы протеста, сознание.

Bundak Elena. The Impact of Nationwide Processes in the Russian Empire on the Politicization of the Ukrainian Peasantry in the Late XIX – Early XX Century. This paper examines the politicization of the consciousness of the Ukrainian peasantry in the Russian Empire, which is considered in the context of socio-economic and political events and direct participation of the peasantry in the late XIX – early XX century. Emphasized that tsarist Russia became the center of controversy, which worsened due to rapid modernization and transformation of traditional society. The author, based on the analysis of scientific material, identifies the stages of the process, focusing on the forms of manifestation of participation of the peasantry in social and political life: the refusal to pay taxes, riots, unauthorized seizure and distribution of land and etc.

Key words: politicization, peasantry, political organization, political party, forms of protest, consciousness, mentality.

Стаття надійшла до редколегії
11.07.2013 р.

УДК 94(477)''18''(092):323.17(=161.2)

Володимир Собчук

Національна «бездержавність» як політичний ідеал Михайла Драгоманова

У статті досліджено оцінку М. Драгомановим інституту державності та модель майбутнього суспільства. Державу науковець розглядав як засіб стабілізації соціальної ієрархії. Обстоював ідею суспільства, побудованого на засадах самоврядування. Заперечував доцільність державної незалежності української нації.

Ключові слова: нація, суспільство, держава, політична автономія, самоврядування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Суспільно-політична діяльність та творчий доробок М. Драгоманова спричинили перехід українського націотворення від культурницької стадії до політичної. Важливе місце в його доктрині займав пошук нових форм соціальних відносин та політичної організації суспільства, які б виключали будь-яку експлуатацію й насилля. Учення дослідника поєднувало творчий здобуток української суспільно-політичної думки, зокрема напрацювання Кирило-Мефодіївського товариства, поширені на той час на терені Європи ідеології лібералізму, соціалізму та анархізму. Цей синтез дав змогу М. Драгоманову запропонувати модель такого суспільства, яке за ключовими параметрами радикально відрізнялося від наявних форм організації суспільства й соціальних відносин.

Важливим аспектом дослідження творчої спадщини М. Драгоманова є його внесок у розробку альтернативної моделі суспільства та його оцінка ідеї національної державності. Це пояснюється тим, що програми українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. формувалися під безпосереднім впливом його доктрини, будучи результатом її прийняття або критики.

© Собчук В., 2013

Аналіз досліджень цієї проблеми. Концепцію соціально-політичних трансформацій українського суспільства, запропоновану М. Драгомановим, зокрема його ставлення до перспективи національної державності українців, досліджували у своїх працях А. Болебрух [1], А. Круглашов [12], Ю. Левенець [13], І. Лисяк-Рудницький [14], В. Лісовий [15], О. Салтовський [20], О. Скакун [21]. Однак питання політичної організації українського суспільства не розглядалось у контексті націотворення.

Мета і завдання статті – розкриття ставлення М. Драгоманова до національної державності, як форми політичної організації української нації та аналіз моделі майбутнього суспільства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Наприкінці XIX ст. в середовищі українофілів ідея етнічної самобутності українців уже не підлягала сумніву. Вона отримала продовження в суспільно-політичних поглядах М. Драгоманова, який уважав українську націю найобдарованішою серед інших слов'янських народів [8, с. 53]. Її відмінність, зокрема, від російського народу, він простежував у відмінних історичних долях, досвіді організації соціального життя та сфері етнічних ознак, зокрема мови [4, с. 101]. Одночасно з усвідомленням важливості соціальних та політичних трансформацій, до чільних завдань сучасності дослідник відносить «схоронення своєї національності і розвій свого народу, окремішнього як від польського, так і великоруського» [4, с. 222]. Значну увагу від акцентував на створенні умов для їх збереження та розвитку в тих державах, до складу яких входили території, населені українцями. Більше того, він один із перших окреслив межі етнічної української території: «Земля наша... колись звалась Русь, а потім Україна... Земля наша велика. Вона простягається від Карпатських гір у Цісарщині за Почаєвом аж до Дону, від Пінських лісових боліт, що по річці Прип'яті, аж до Чорного моря» [7, с. 175].

Самобутність українського народу, яка виявляється не лише на етнічному рівні, але й у наявності відповідного історичного досвіду та спільного минулого, розглядається М. Драгомановим, як легітимна підстава для впровадження в майбутньому такої форми суспільного устрою, яка б відповідала його ментально-психологічним особливостям.

Друга половина XIX ст. характеризувалася поширенням у Центрально-Східній Європі, у тому числі й Україні, як націоналізму, так і лівого соціального радикалізму. Вони стали каталізатором процесу національного «пробудження» колоніально залежних народів, що поставило на порядок денний боротьбу за державну незалежність. Зі свого боку, національна державність набувала значення політичного ідеалу, боротьба за реалізацію якого поглибила процеси національної консолідації. Ці суспільні процеси значною мірою визначили змістове наповнення політичних концепцій, які сформувались у зазначений період. Однак ідея національної державності була потребою часу та результатом еволюції суспільно-політичної думки. Якщо наприкінці XIX ст. вона набула поширення серед широкого загалу в народів зазначеного регіону, то з огляду на об'єктивні обставини українське суспільство, як і його інтелектуальна еліта, на цей період не були готовими до її сприйняття. Показовим у цьому плані був приклад М. Драгоманова. Він не прагнув вибудувати цілісну концепцію української нації (що пояснювалося складнощами процесу її формування в 70–80-х рр. XIX ст. та прихильністю до космополітичних ідей), хоча й усвідомлював, що нація є черговим етапом у розвитку етносу. Метою науковця було створення проекту суспільства, побудованого на засадах соціальної справедливості й мінімізації ролі держави, яка вважалася неприйнятною, накинutoю ззовні, а отже – неорганічною для людини та суспільства [15, с. 249].

Але М. Драгоманов високо цінував прагнення українців до власної державності в минулі історичні епохи, зокрема в добу Хмельниччини. Поразку в боротьбі за власну державність він вважав основною причиною історичних утрат українців. «Коли б українці перш усього вибилися з-під чужих держав і заклали свою, вони б стали також, як і другі народи, самі мізкувати, щоб полегшити ту біду, од якої терплять скрізь люди» [6, с. 293]. Як бачимо, мислитель не заперечував того, що державний статус нації давав можливість самостійно впорядковувати життя, чого, зрештою, була позбавлена українська нація в минулому внаслідок історичних поразок.

Але державну форму існування української нації М. Драгоманов не розглядав як самоціль, і ставлення до неї як до форми організації суспільного життя в нього було неоднозначним, що, зрештою, впливало із самої природи держави. З одного боку, власна держава – «яка там не єсть, а своя держава, чи по волі, чи по неволі зложена, була й досі ще є для людей спілкою задля оборони себе од чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі» [6, с. 295]. З іншого боку – держава розглядалася мислителем як носій потенційної загрози для свободи особистості.

М. Драгоманов застерігав, що національна єдність у межах своєї держави не завжди здатна забезпечити свободу для громадян, оскільки, державна потуга може використовуватись і як інструмент насилля та джерело соціальної несправедливості [9, с. 469]. Таке ж застереження до місії національної держави висловив у праці «Бунт мас» у 1929 р. Х. Ортега-і-Гасет. Державу він розглядає як знаряддя прогресу й забезпечення соціальної справедливості. Однак при цьому зазначає, що вона здатна взяти гору над суспільством, унаслідок чого відбувається поглинання нею «суспільної спонтанності» (свободи розвитку – В. С.). Така тенденція, на думку дослідника, є найбільшою небезпекою, яка загрожує цивілізації [17, с. 88–89].

Обґрунтовуючи недоцільність державної незалежності України, М. Драгоманов використовує європейський досвід, який свідчить про наявність соціальної дискримінації в рамках національних держав Європи [9]. Крім того, учений висловлює негативне ставлення до того, що в Європі державна влада, прагнучи до політичної та культурної гомогенізації, намагається силоміць нав'язати окраїнам (етнографічним групам – В. С.) риси, притаманні центральним регіонам [4, с. 291].

М. Драгоманов не пов'язував процес націотворення з національною державністю. Відтак, деякі його твердження виглядали відверто абсурдними. Так, дискутуючи з Б. Грінченком щодо державних перспектив української нації, він писав: «В принципі не тільки всяка нація чи плем'я має право на державу, але навіть всяке село... То чому б не то Україні, а навіть Миргородові і Сорочинцям не бути особними державами, аби вони схотіли того в мали силу поставити на своєму?» Національній державності мислитель протиставляє політичну автономію у формі автономії громад й адміністративних регіонів, необхідну, як він стверджував, для забезпечення автономії національної [2, с. 195–196].

Українське суспільство, на його переконання, має прагнути не до здобуття державної незалежності, а до свободи. Це навіть вважалось ознакою існування української нації. Утрачаючи прагнення до свободи, нація припиняє своє існування, стаючи, за висловом ученого, «хохлацькою різновидністю великого русского народа» [2, с. 76]. Причому поняття свободи в Драгоманова стосувалося насамперед конкретної людини. Він вважав, що свобода для групи, чи нації в цілому може бути реалізованою лише через реалізацію свободи для окремої особи. Як зазначив І. Лисяк-Рудницький, його ідеалом була, радше, свобода від держави, ніж свобода через державу, вважаючи, що концентрація влади та політики з позиції сили є шкідливими для забезпечення свободи особистості [14, с. 329]. Таке ставлення до свободи зближувало М. Драгоманова з представниками націоналізму рісорджименто, які прагнули до побудови суспільства, позбавленого політичного і соціального гніту та права особи на автономний розвиток [18, с. 668]. Але їх розбіжність із М. Драгомановим полягала в тому, що державності вони надавали важливого значення в житті нації.

Можна припускати, що дослідник виходив, насамперед, із переконаності в готовності українського суспільства до самоорганізації та самоуправління на рівні територіальних об'єднань і здатності самоврядних структур узяти на себе виконання деяких державних функцій. Лібералізація соціального устрою та національно-культурної сфери могла, на його думку, відбуватись у рамках тодішніх Російської й Австро-Угорської імперій. Зі свого боку, це потребувало суттєвих трансформацій цих імперій, що було політичною утопією.

Якщо завдання реформування соціальної системи могло бути здійснено в межах наявних на той час державно-політичних систем, то в такому випадку ідея державного сепаратизму розглядалася дослідником лише як крайній варіант розвитку подій. М. Драгоманов у принципі не відкидав самої можливості державно-політичного сепаратизму України. Це було б можливим лише тоді, «коли б виявилось, що «вдача» найбільшого в Росії народу противна всякій вольності й поступові, навіть таким речам, як увільнення кріпаків, суд і земство по законам 1864 року, – то українцям не зосталось би нічого, як дорога політичного сепаратизму, ... а потім треба також прямо і ясно сказати про ті сили, на котрі може розраховувати той сепаратизм» [5, с. 304]. Однак такий перебіг подій М. Драгоманов вважав неприродним і небажаним, оскільки «...вольність не може бути досягнута без спільної праці із сусідами, а найбільше з великорусами проти теперішніх державних порядків у Росії, котрі зовсім не витікають зо вдачі чи темпераменту якої нації, а суть певним ступенем зросту політичного життя, через котрий проходять по черзі всі європейські держави» [5, с. 304–304].

Неоднозначна оцінка перспектив національної державності наклала відбиток на розуміння М. Драгомановим ідеї української соборності, яка ґрунтувалася на усвідомленні цілісності та самобутності українського етносу. Він констатував, що діючі державні кордони склалися поза волею народів та без урахування етнічних меж. Але водночас висловлював негативне ставлення до

намагання змінити їх із метою забезпечення єдності українських земель у межах єдиного державно-політичного організму. Однак незмінність державних кордонів учений не вважав суттєвою перешкодою на шляху розвитку української нації. Ставлення М. Драгоманова до Галичини та інших українських земель, які перебували на цей момент поза межами Російської імперії, впливає з усвідомлення ним факту етнічної єдності. Із цього приводу він писав: «Українське населення східних областей Австро-Угорщини є прямим продовженням такого ж населення південно-західної Росії. Незважаючи на деякі відмінності, що залежать від державних умов, побут, національно-культурні завдання і навіть соціальне становище українського народу, по суті, однакові по обидва боки річки Збруч... » [3, с. 25].

Скептичне ставлення М. Драгоманова до перспектив державної незалежності Української нації впливало з переконання, що державна форма організації суспільства вичерпала власний потенціал та у своїй суті суперечила принципам суспільства, побудованого на засадах соціальної справедливості й самоврядування. Вона може існувати лише в умовах соціально стратифікованого суспільства, у якому певні соціальні класи займають панівне становище в суспільстві. Свої переконання він виводив із того, що історія та сучасність не дали прикладів, коли держава б забезпечувала соціальну рівність. Щодо цього М. Драгоманов писав, що «своя держава... була й досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе од чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі. Тільки ж не всіх справ і не для всіх людей рівно! Тепер вже люди переросли державні спілки й прямують і волею, й неволею до якихось інших» [6, с. 293].

Важливою метою для забезпечення вільного розвитку суспільства було право «жити по своїй волі на своїй землі» [6, с. 293]. Ця думка – центральна в ідеологіях національно-визвольних рухів, поширених у середовищі колоніальних народів Центральної та Східної Європи в другій половині XIX – на початку XX ст., які формулювали кінцеву мету – реалізацію права на державну незалежність своїх націй. В українській суспільно-політичній думці в зазначений період ідея національної державності навіть у формі автономії лише проходила процес імплементації в поширені на той час політичні доктрини. Власне бачення майбутнього суспільного устрою української нації він висловлює в тезі, що «сам народ український мусить впорядкувати свою долю, як йому потрібно, скинувши із себе усяке панство і державство» [6, с. 285]. Отже, суспільним ідеалом М. Драгоманова була спільнота егалітарного типу, що функціонує поза рамками державних форм. Соціальна ієрархія та державна організація, яка підтримує її стабільність, вважалися цілком несумісними із суспільством майбутнього.

Прогрес українського суспільства мислитель убачав у поступовому відмиранні самого інституту державності, на зміну якому мало прийти самоуправління на рівні територіальних громад. Скептичне ставлення до ідеї української національної державності пояснювалося не комплексами русофільства чи прихильності до імперської системи, а переконанням у тому, що весь цивілізований світ, у тому числі й українське суспільство, перебувають на порозі відмирання державної організації та переходу до бездержавного самоврядного устрою [20, с. 232–233]. Якщо в основі державного ладу лежить панування однієї частини суспільства над іншою, то децентралізація влади та самоврядування в межах громад усуває, на переконання М. Драгоманова, передумови для експлуатації. У такому суспільстві немає місця й потреби для функціонування державного апарату як засобу панування однієї частини суспільства над іншою. А. Круглашов зазначає, що на оцінку М. Драгомановим інституту державності вплинули вітчизняна історія та ставлення до влади більшості українців того часу, адже будь-яка держава, яка включала українські етнічні території, була переважно ворогом, зняряддям економічної й національної експлуатації [12, с. 231].

Стаючи історичним пережитком, держава, як вважав М. Драгоманов, не в змозі забезпечити справедливий соціальних устрій. У такому випадку, на його думку, «справді вільними можуть бути тільки малі держави, або, ліпше сказати, громади, товариства» [6, с. 295].

М. Драгоманов ідеалізував такий суспільний устрій, у якому б не було місця насиллю та експлуатації, на відміну від тодішніх соціальних порядків, що існували в межах Російської імперії й Австро-Угорщини. Нове суспільство, в розумінні вченого, мало бути побудоване на засадах універсальних наднаціональних цінностей – «всесвітньої правди», яка б була спільною для всіх націй [9, с. 469].

Але, з огляду на довгострокову перспективу такої трансформації, М. Драгоманов стверджував, що українське суспільство може трансформуватися до своїх прогресивних форм у рамках Російської

держави за умови, коли для цього будуть створені сприятливі умови. Вона розглядається як основа для «надідентичності», що об'єднує українську націю з іншими націями Російської імперії, кожній із яких, зі свого боку, природно притаманні власна культура, мова та література. Але на вищому загальнодержавному рівні М. Драгоманов розміщував наднаціональну «всеросійську» культуру [10, с. 147], яка б мала сприяти консолідації вже вільних народів Російської імперії на нових засадах.

Більше того, він заперечував саму доцільність політичної децентралізації Російської імперії за національною ознакою. Натомість учений запропонував альтернативу у формі адміністративно-диференційованого суспільства, але з урахуванням соціально-господарських, релігійних та етнокультурних особливостей кожного регіону [21, с. 103]. Національне самовизначення він розглядав лише як визнання за нацією права вирішувати всі господарські та культурні справи на рівні місцевого самоврядування й у рамках наявної на той час єдиної держави [21, с. 114], що було тимчасовим, з огляду на перспективу відмирання держави в майбутньому.

У своїх працях М. Драгоманов часто вживав поняття «політична автономія України», однак розглядав її не як форму існування української національної державності в складі Російської імперії, а, насамперед, як автономію громад, як «товариство товариств, спілку громад, вільних у своїх справах» [6, с. 295]. М. Драгоманов, пропонуючи власну модель «ідеального» суспільства, фактично протиставив ідею національної державності ідеї національної свободи. При цьому, на його думку, політична й національна автономія не пов'язана з державним суверенітетом та можлива й без нього [22, с. 141–142].

М. Драгоманов, не вважаючи націю державно-політичною спільнотою, недооцінював значення загальнонаціональних проблем, пов'язаних із необхідністю впорядкування соціальних відносин у національних рамках, вирішувати які під силу лише державі, а не утопічній конфедерації органів самоврядування. Маючи у своєму розпорядженні набір різноманітних засобів, держава формує єдиний політичний, соціальний і культурний простір, забезпечуючи тим самим єдність нації. Отже, запропонована М. Драгомановим модель суспільства, побудованого на засадах саморегуляції, є абстрактною й не відповідає потребам часу. Він переоцінював потенційні можливості самоуправління, зокрема, їх готовність перебрати на себе функції державних інституцій. Така концепція суспільства була співзвучною з програмою Кирило-Мефодіївського товариства щодо правової рівності, свободи та «безкласовості». Але, на відміну від М. Драгоманова, «кириломефодіївці» обстоювали ідею федерації, яку складали б національні держави слов'янських народів [11]. У цьому плані ідея «бездержавності» була кроком назад, оскільки політичну організацію суспільства мислитель розумів як систему органів самоврядування, в основу якої покладено не національний, а територіальний принцип.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Негативне ставлення М. Драгоманова до перспектив державної незалежності України, на нашу думку, обумовлене тим, що мислитель не розглядав націю, як цілісність у соціальному та політичному сенсі, вважаючи її лише культурною й етнічною одиницею. Перебуваючи в проміжному становищі між аполітичним українофільством та політичним націоналізмом, поширеним у Європі, учений не зміг сприйняти націю насамперед як політичну спільноту, прагнення до державності у якої є цілком природним і закономірним явищем та ознакою існування самої нації. Ідея політичної децентралізації виглядала привабливою лише як абстрактна альтернатива наявним у той час авторитарним режимам. Однак вона суперечила природі нації як спільноті модерної доби, консолідація якої може бути забезпечена уніфікацією різних сфер життєдіяльності, котру здійснює держава.

Оцінка М. Драгомановим державності як форми існування нації здійснила вплив на зміст ідеологій політичних партій в Україні, які відіграли провідну роль у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр., що потребує подальших досліджень.

Джерела та література

1. Болебрух А. Г. Нариси з історії громадської самосвідомості (суспільна думка України та Росії XI–XIX ст.) : монографія / А. Г. Болебрух. – Д. : Ліра ЛТД, 2008. – 452 с.
2. Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу / Б. Грінченко, М. Драгоманов. – К. : [б. в.], 1994.
3. Драгоманівський збірник «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм / за ред. Т. Г. Андрусяка. – Л. : Світ, 1996. – 256 с.

4. Драгоманов М. Література російська, великоруська, українська і галицька / М. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / М. Драгоманов. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1. – С. 80–221.
5. Драгоманов М. На увагу українолюбця у Росії / М. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 300–305.
6. Драгоманов М. «Передне слово [до “Громади” 1878 р.]» / М. Драгоманов // Вибране («... мій задум зложити почерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 461–559.
7. Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків / М. Драгоманов // Вибране («... мій задум зложити почерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 175–204.
8. Драгоманов М. Українська література, проскрибована російським урядом / М. Драгоманов. – Л. : [б. в.], 2001. – 94 с.
9. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Вибране («... мій задум зложити почерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 461–559.
10. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Ендрю Вілсон. – К. : К.І.С., 2004. – 552 с.
11. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу) / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1991 – 40 с.
12. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї М. Драгоманова / А. Круглашов. – Чернівці : Прут, 2001. – 488 с.
13. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Ю. Левенець. – К. : Стило, 2001. – 585 с.
14. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 299–347.
15. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика / В. Лісовий. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 352 с.
16. Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) / В. Масненко. – Київ ; Черкаси : Відлуння-плюс, 2001. – 440 с.
17. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Х. Ортега-і-Гасет // Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гасет. – К. : Основи, 1994. – С. 15–140.
18. Альтер П. Звільнення від залежності і пригноблення: до типології націоналізму / П. Альтер // Націоналізм : антологія / упоряд. : В. Лісовий, О. Проценко. – К., 2000. – С. 664–687.
19. Потульницький В. А. Історія української політології (концепції державності в українській зарубіжній історико-політологічній науці) / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 1992. – 232 с.
20. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ ст.) / О. І. Салтовський. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 396 с.
21. Скакун О. Ф. М. П. Драгоманов как политический мыслитель : монография / О. Ф. Скакун. – Харьков : Основи, 1993. – 144 с.
22. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т. Т. 5., кн. 2. (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / упоряд. О. Єлішко. – К. : Дніпро, 2001. – 376 с.

Собчук Владимир. Национальная «безгосударственность» как политический идеал М. Драгоманова.

М. Драгоманов был убеждён, что общественное устройство Украины должно соответствовать ментально-психологическим особенностям её народа. Он позитивно оценивал борьбу украинцев за государственность во второй половине XVII в. Но негативная оценка перспективы государственной независимости Украины обусловлена тем, что государство как общественный институт учёный воспринимал как источник угрозы свободе личности и социальной справедливости. Общество будущего он рассматривал как конфедерацию органов самоуправления не на национальной, а на территориальной основе. М. Драгоманов был убежден, что цивилизационный процесс несовместим с борьбой за государственность. Рассматривая нацию, как культурную и этническую общность, учёный не видел необходимости обеспечения её политической и социальной целостности. Реализацию культурных потребностей и осуществление социальных трансформаций он считал возможными в рамках существующих государств. Это противоречило сущности процесса формирования нации, которая не могла существовать вне собственного государства.

Ключевые слова: нация, общество, государство, политическая автономия, самоуправление.

Sobchuk Volodymyr. The Absence of the National State System as a Political Ideal of M. Dragomanov.

M. Dragomanov was the social order of Ukraine had to correspond to the mentally-psychological features of its people. He appraised the struggle of the Ukrainian for the state system in the second half of the XVII-th century at its true worth. But the negative mark of the prospects of the Ukrainian state independence is caused by the fact that he perceived the country as a social institution, as a source of the threat to the personal freedom and social justice. He

examined the society of the future as a confederation of the control not on the national but on the territorial bases. He was sure that the civilized process was incompatible with the struggle for the state system. Considering the nation as a cultural and ethnic community, M. Dragomanov didn't see the necessity to provide it with its political and social integrity. He considered it's possible to realize the cultural necessities and carry out the social transformation in the bound of the existing countries. It contradicted the nature of the process of the nation forming which couldn't exist without its own country.

Key words: nation, society, country, political autonomy, self-government.

Стаття надійшла до редколегії
08.07.2013 р.

УДК 94(447)«1905/1908»

Вячеслав Магась

Боротьба за громадянські й академічні свободи організацій Всеросійського академічного союзу в Україні в 1905–1908 рр.

У статті розглянуто діяльність безпартійної професійно-політичної організації – Всеросійського академічного союзу в Україні в 1905–1908 рр. В організаційному відношенні він складався із Союзу професорів та Союзу молодших викладачів. Осередки Академічного союзу діяли в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі й Ніжині.

Ключові слова: Академічний союз, Союз професорів, Союз молодших викладачів, академічні свободи, революційна боротьба.

Постановка наукової проблеми та її значення. Революція 1905–1907 рр. спричинила активізацію різних суспільно-політичних сил в Україні. Представники багатьох професій започатковували безпартійні професійно-політичні організації, що у своїй діяльності ставили за мету покращення професійного становища їхніх членів, однак вважали, що останнє можливе лише за умов реформування державного устрою. До таких організацій належав і Всеросійський академічний союз, що розгорнув свою діяльність в Україні в 1905–1908 рр. Крім того, професорсько-викладацька еліта становила найосвіченішу частину населення, котра відзначалася відносною поміркованістю та прагнула надати посильну інтелектуальну допомогу уряду, створюючи трансформаційні проекти.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Актуальність вивчення суспільно-політичних та професійних рухів на початку ХХ ст. пов'язана з процесами становлення громадянського суспільства в сучасній Україні. Крім того, досвід боротьби професорсько-викладацького складу за академічні й політичні свободи важливий в контексті сучасної трансформації освітньої та державної системи.

В історіографічному плані питання є малодослідженим. Окремі відомості про діяльність Всеросійського академічного союзу містяться в статті Н. Череваніна, присвяченій руху серед інтелігенції на початку ХХ ст., виданій ще в 1910 р. [5, с. 177–183]. Сучасні російські дослідження дають розгорнуту характеристику діяльності центральних органів Академічного союзу [4, с. 493–519]. Окремі кількісні характеристики діяльності організацій Всеросійського академічного союзу в Україні знаходимо в сучасних українських істориків [2, с. 65].

Водночас проблеми, пов'язані з діяльністю Академічного союзу в українських губерніях Російської імперії, усе ще залишаються малодослідженими, оскільки вказані автори звертали увагу переважно на діяльність центральних органів Союзу.

Мета розвідки – вивчення роботи, яка проводилася діячами Всеросійського академічного союзу в Україні в 1905–1908 рр. Розв'язано такі **завдання**: розглянуто програмні положення діяльності Академічного союзу; охарактеризовано його організаційну структуру; вивчено діяльність груп Академічного союзу в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі; охарактеризовано діяльність окремих діячів Академічного союзу; проаналізовано характер взаємодії відділення Союзу з владою.